

ЮГОЗАПАДЕН УНИВЕРСИТЕТ „НЕОФИТ РИЛСКИ“ –
БЛАГОЕВГРАД

РЕЦЕНЗИЯ

от доц. д-р Димитър Тюлеков, член на научно жури за публична защита на дисертационния труд на докторант Нина Христова Христова на тема „ РУСКИТЕ ПОСЛАНИЦИ В ОСМАНСКАТА ИМПЕРИЯ (1700-1739). ИНФОРМАЦИОННО-РАЗУЗНАВАТЕЛНИ МРЕЖИ И МЕХАНИЗМИ НА ВЛИЯНИЕ“

съгласно заповед № 525 от 1 март 2021 г . на проф. Борислав Юруков, ректор на ЮЗУ „Неофит Рилски“ – Благоевград

Въведение и обща характеристика на дисертационния труд

Горепосочената заповед е въз основа чл. 9 от ЗРАСРБ, чл. 30, ал. 3 от Правилника за прилагане на ЗРАСРБ, чл. 4, ал. 3 от Вътрешните правила за развитие на академичния състав в ЮЗУ „Неофит Рилски“. Нейното издаване е съобразено и с решение на Факултетния съвет (Протокол № 10 от 10 февр. 2021 г.) за утвърждаване на предложения от катедра „История“ състав на научно жури.

Настоящата рецензия се представя съгласно решение на определеното научно жури, заседавало на 8 март 2021 г. Обявеният за публична защита дисертационен труд за присъждане на ОНС „доктор“ е по научната специалност „Нова и най-нова обща история“, професионално направление 2.2. История и археология, област на висше образование 2. Хуманитарни науки.

През всички времена опитите за безпристрастно вглеждане назад в обществения живот и академичните занимания с миналото винаги са били

израз на стремеж към освободено модерно мислене и извисен аристократизъм. Това е така, защото мисълта на професионалният историк работи с най-великата мистерия – времето. Обектът на изследване е закотвен назад в отминалото време, но неговото описание, анализиране е в настоящия момент, а всичко, което се ражда като интелектуална продукция от обърнатия поглед назад е пряко насочено към бъдещото и към неродените поколения в него.

Такава нагласа и възприемане излиза напреден план след прочита на представения пред научното жури дисертационен труд. Колегата Нина Христова и нейният научен ръководител доц. д-р Снежана Димитрова очевидно са постигнали добра екипност, която е дала плод в множество посоки. Ключът към защитата на първосигналната оценка са най-малко две значими обстоятелства:

През последните години не само в България, но и в други страни от Източна Европа има примери за „шпионски афери“ в които Русия е обвинявана в потайна дейност спрямо държавния суверенитет на бившите държави от съветския блок. Сипят се какви ли не конспиративни теории, имена на агенти, шпиони, информатори, резиденти, а пък за работещите „механизми на влияние“ и за формите на съвременни хибридни войни в случая е безмислено да дирим доказателства. Обяснението е ясно, историческото време преди повече от три века е качествено друго и всякакви съвременни асоциации прилагани в тази среда могат да бъдат оспорвани.

Предполагам, че тази опасност в хода на изследователската работа е осъзната от докторант Христова, защото нейния тематичен избор, естествено съгласуван с колеги-експерти не е случаен. Тя е с диплома на „бакалавър“, има професионална квалификация в областта на специалността „Антропология“, както и две завършени специализации: „Социална и културна антропология“ и „Изследователски методи“.

Участва през периода 2007-2008 и 2009-2011 г. в две теренни антропологични изследвания, проведени в Република Турция. През 2015-2016 г. има придобита образователна степен „магистър“ в специалност „История“ на Софийски университет „Св. Кл. Охридски“. Именно в рамките на магистърската програма „Европейски Югоизток“ е защитена дипломна теза на тема „Информационните канали и мрежи на влияние на Пьотър Толстой – първият руски посланик в Константинопол, 1701-1714 г.“ Тема пряко свързана със съдържанието на настоящата дисертация.

Постигнатото в този професионален път, особено от 2018 г. насам, когато започва нейното докторантско обучение е предпоставка за сериозен научен труд. Доказателствата са впечатляващи: Дисертационен труд на тема „Руските посланици в Османската империя, 1700-1739 г. Информационно-разузнавателни мрежи и механизми на влияние“, автореферата към него, списък на 7 публикации в сериозни издания, включително регистрирани в международно признати база-данни, участие в над 10 авторитетни национални и международни научни прояви.

Предложената докторантска работа се състои от увод, четири глави и заключение, (общо 243 с.) с посочени данни за използвани извори, въведена литература и приложения, допълващи основния текст.

Оценка на научните приноси и практически резултати в предложените за публична защита дисертационен труд, автореферат и публикувани материали

Увод

Още в самото начало на докторантския труд е ясно, че научно-историческият разказ е подчинен на проблемно-хронологически принцип в организирането и структурирането на богат изворов материал. Ударението е поставено върху началните модерни стъпки в развитието на посланическият институт на новата руска дипломация. Историческото време е 1700-1739 г., а анализът и авторската оценка е насочена пряко към

дейността на първите руски дипломати в османската столица – Пьотър Андреевич Толстой, Иван Иванович Неплюев и на Алексей Андреевич Вешняков.

Сполучливо са открити методологическите жалони и ориентири в труда, чрез формулирането на предмета, изследователските цели, методи и теоретични модели. Налице е стремеж да се избегне осъвременяване на понятийния апарат при въвеждането му в употреба за времето от началото на XVIII век. Затова има налице дефиниране на работните термини. Поставено е и ударението върху някои историографски проблеми.

От увода, а и от цялостния текст прозира авторската амбиция да се компенсира липсата на непосредствена изследователска работа с първични извори в съответните архивохранилища извън нашата страна. Това е естествена и напълно оправдана професионална реакция, защото колегата Христова целенасочено внася в обращение всички тематично съотнесими и достъпни публикувани материали в Русия от края на XVIII век до 1917 г., а и след емблематичната година. Те са подробно описани в текста. Точно от този богат информационен поток, благодарение на избрания научен ъгъл са извлечени немалко любопитни подробности, значими факти и показателни детайли, характеризиращи многопосочната дейност на руския царски дипломатически корпус. Не бива да се забравя, че представителите на тази нова дипломатическа школа са заставени да работят във враждебна среда, политическа, религиозна и въобще цивилизационна. А това налага задълбочен прочит и критичен анализ в работата с наличните извори, което е намерило израз в дисертационния текст.

Глава Първа „ Разузнаване и дипломация. Характеристики на разузнавателната дейност на руските посланици в Османската империя от началото на XVIII век“.

Този оценъчен извод е в сила не само за въвеждащата първа глава, но и за останалите три структурни части. Читателският интерес е провокиран

от три обобщаващи тематични линия, които са сполучлив опит да се възстанови с научни средства руската дипломатическа мисия и опитите за разузнавателна дейност при управлението на Петър I (1662-1725 г.) Налице и успешната авторска характеристика на руските посланици в Цариград през избрания хронологически отрязък – 1700-1739 г. Макар и с доста пестелив геополитически анализ са отделени няколко страници върху темата за османското разузнаване и непримиримата външна политика на вековните неприятели – Османската и Руската империя.

Двете последователни части от доктората: **Глава Втора „Информационно-разузнавателни мрежи на руските посланици в Османската империя 1700-1711 г.“** и **Глава Трета „Информационно-разузнавателни мрежи на руските посланици в Османската империя 1712-1739 г.“** имат еднотипна насоченост. Изпълнени са с непознати достоверни данни и подробности за дипломатическата служба на Пьотър Андреевич Толстой в османската столица, както и за неговите най-близки сътрудници, наречени от докторант Христова „агенти“. Това са Йерусалимският патриарх Доситей, неговият племенник Спилиот, сърбите Сава Лукич Владиславич – Рагузински, Лука Барка-Старши, неговия родственик Лука Барка-Младши, молдовския владетел Дмитри Кантемир, и влашкия княз Константин Бранковяну. В същия дух е задълбочено анализираната кореспонденция на фелдмаршал Борис Шереметев, от която са приведени значими сведения за събитията по време на злополучната за Русия война, 1710-1711 г., а и за времето след Прутския поход. Обоснован е авторския извод, че „в земите на съвременна Украйна Русия създава основно ядро, което е медиатор между руската агентура на територията на Османската империя и руския двор“/с. 132/.

Разкрита е и сенчестата дейност в османската столица и на руския дипломат Иван Иванович Неплюев. В Цариград той е от 1721 до 1734 г. и според колегата Христова е „в основата на изграждащата се

разузнавателна и контраразузнавателна служба“ /с.135/ на обявената руска империя.

Глава Четвърта „Механизми на влияние“ търпи възможна редакция, така че нейното наименование по-пряко да въвежда в обобщаващия, а на места и теоретико-методологически текст. Но и последната глава има своята самостоятелна тежест и стойност, тъй като разкрива институционално мотивираните и управлявани три групи на прилаганите в Османската империя „механизми на влияние“ през изследвания период – 1700-1739 г. Това са т.нар. „идеологически компоненти“ с техните най-изявени носители: висши духовници и църковни служители, пътуващите балкански търговци, фанариотите и управителите на Дунавските княжества – стожерите на контролираното от османските власти християнско самоуправление. Макар и по ограничено е представена втората група от „механизмите на влияние“ – подбуждане на балкански християнски участници към антиосмански въстания. Това правилно е посочено, че се оказва често прилаган способ и през следващия век, допълващ „идеологическите компоненти“, но винаги елемент от агресивната руска външнополитическа стратегия спрямо тираничната Османска империя. „Даване на подкуп“ съставлява третата група от „механизмите на влияние“. То днес е форма на „политическа корупция“, но в онези времена е основателна докторантската теза, че без „многократното даване на подкупи и на подаръци от руснаците на всички – духовници, бунтовници, търговци, висши османски чиновници, валиде султан, чуждестранни посланици, на християни и мюсюлмани и т. н...“/с. 207/ не биха могли да се постигнат жизненоважните за Русия цели на нейната дипломатическо-разузнавателна дейност

Заклучение.

За разлика от пространния увод в краткото заключение намират финален израз най-важните изводи от успешното изследване на

формулираната дисертационна тема. Те са открити и в автореферата с подробно посочване на научните приноси, фактографски и концептуални. Особено внимание заслужава високата оценка в приноса на балканското православно население за информационното осигуряване и формиране на последователно провежданата и през XIX век руска имперска противоосманска политика за националното освобождение на християнските народи.

Общи изводи и заключения върху дисертационния труд и приложенията към него авторски материали

Работата на колегата Нина Христова с приложенията, автореферата и вече публикуваните материали са доказателства за оригиналност, академична уважителна цитируемост и достоверност на базовите извори. Представеното пред научното жури и съпътстващите документи по защитата на доктората са законосъобразни, а дисертационният текст е резултат от продължителен авторски научно-изследователски труд.

Настоящата дисертация надхвърля рамките на научната специалност „Нова и най-нова обща история“. Тя има интердисциплинарен характер и в определена степен е извън начално обявените в „Увода“ тематични полета – разузнаване и дипломация. Има пряка насоченост към следните академични и образователни дисциплини: История на международните отношения, История на дипломацията, История на институциите, Политическа история на балканските народи и държави, Национална сигурност, Политическа антропология, Изворознание и др.

Впечатлява умението на докторант Христова да прилага в трудна за научно проучване среда изискванията на методите дискурс-анализ и контентанализ. Това е отличен белег за нейната изследователска култура и залог за бъдещи творчески възможности в необятното академично пространство.

От текста се налага и извода за висока степен на аналитично повествование при тълкуването на многостраните отношения, родени от взаимно свързаните понятия: „християнство и ислям“, „сакрално и светско“, „православен Изток – католически и протестантски Запад“, „център и периферия“, „ние и другите“, „еволюция и революция“, „модерно и ориенталско“ и т. н.

Изтъкнат е неocenимия принос на дипломатическите мисии и съпътстващата я информационно-разузнавателна дейност за сигурността на всяка държавна организация. В случая за Русия това има първостепенно значение. Нейните усилия от първата половина на XVIII век в неутрализирането на Швеция, противодействието на Франция, Венеция, кримските татари, полските благородници и др. утвърждава постепенно царската държава в незаобиколим външнополитически фактор и във водещ противник на Османската империя. Не е случайно, че от 1774 г. съгласно международното право Русия е законен покровител на православните християни, останали под властта на теократичната ислямска държава.

Някои критични бележки, споделени мисли и препоръки

Темата предполага по-съдържателен геополитически анализ и мащабни оценъчни изводи, защото събитията от XVIII век искристализират през XIX век при утвърждаване стратегическите позиции на Русия не само на Балканите, но и в Близкия Изток, Средна Азия и Далечния Изток. Не е даден отговор на въпроса: Защо Русия е принудена да догонва своите външнополитически партньори, особено в сферата на модернизационните процеси, типични на Запад ?

В този смисъл липсва и по-обоснован и обстоятелствен историографски преглед, при положение, че има цяла изследователска общност, заета с проучването на XVIII век.

На места при педантичното цитиране на подходящата научна литература отсъстват автори, чиито трудове, макар и по-обобщаващи са

свързани с изследваната тема. Имам предвид имената на колегите: Хинкова, С. Дипломация и политика в международните системи „Метерних“ и „Реалполитик“. Международните отношения през XIX век. С., 2012, с. 175 и сл.; Гаврилов, Б. Война и мир. Кризи, конфликти и дипломация в Европа, 1559-1918. С., 2016, с. 207, 255, 275-281, 309 и сл. и др¹.

В увода е налице, навярно технически пропуск – текст, който трябва да бъде в заключението или в автореферата е останал на неподходящо място. При компютърния набор са налице множество грешки. Потребно е пояснение при оформянето на научния апарат. Отдавна е приет определен стандарт и при изписването на съответните линкове би било добре да се отрази датата на посещение. Не са посочени изсковите данни на ползваните архивни материали, с. 221 и т. н.

Заключителен извод и препоръчително решение

Добронамерено изказаните критични бележки и препоръки с оглед бъдещото публикуване на труда не са в състояние да поставят под съмнение авторските приноси, оригиналността на труда и достоверността на представените научни факти.

Въз основа на всичко споделено в настоящата рецензия и като член и председател на утвърденото научно жури гласувам с „ДА“ и предлагам за дисертационния труд „Руските посланици в Османската империя, 1700-1739 г. Информационно-разузнавателни мрежи и механизми на влияние“ на колегата Нина Христова Христова да бъде присъдена образователната и научна степен „доктор“.

доц. д-р Димитър Любенов Тюлеков

Благоевград, 6 апр. 2021 г.

¹ Сборник материали от международна научна конференция „България и Русия между признателността и прагматизма. С., 2008, с. 44 и сл., с. 158 и сл.

